

Etimoloji Çalışması Yaparken Takip Edilmesi Gereken Temel Bilimsel Kriterler

An Article About the Base Scientific Criteria That Should Be Followed When Doing an Etymology Study

Anahtar sözcükler ve kavramlar:

Etimolojik kıyaslama,

En eski sözcüklerin belirlenmesi,

Eski sözcükler kökeni bulmak bakımından nasıl kıyaslamalı?

Etimoloji açısından sözcüklerin kıyaslanması en temel ve bilimsel kriterleri

Key words and concepts:

Etymological comparison,

Identifying the oldest words,

How do old words compare in terms of origin?

The most basic and scientific criteria for comparing words in terms of etymology

Türkçede Kelime Etimolojisi Nasıl Yapılır? Konusunda akademik bilgi almak için Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya hocamızın “Türkçede Kelime Etimolojisi Nasıl Yapılır?” başlıklı makalesini¹ okuyabilirsiniz. Hocamızın bu makalesinde yazmadığı bazı temel konulara bu makaleyle dikkat çekmeyi amaçlamaktayım. Burada yazacaklarım sadece Türk dilinin sözcüklerinin tarihi ile ilgili değil fakat genel olarak bütün dilleri kapsayacak olan etimoloji alanındaki mukayeseli dil bilim kıyaslamalarının temel kıstaslarını bir arada listeleme amaçlıdır ve yazı boyunca buna neden ihtiyaç duyduğumu farklı örneklerle ve açıklamalarla göstermekteyim.

Dil bilimciler etimoloji çalışmalarının nasıl yapılması gerektiği hakkında çok sayıda makaleler yazmıştır. Bu makalelerde şekil açısından ve yöntem açısından izlenmesi gereken yollardan bahsedilir. Fakat bu yollar evrensel temel kurallar niteliğinde olmayıp bir dil grubundan diğerine ve bir dil bilimciden diğer dil bilimciye değişiklik göstermektedir.

Örneğin sözcüklerin anlamlarına dair açıklamaları parantez içinde mi yazmalısınız yoksa tırnak işareti içerisinde mi göstermelisiniz gibi detaylara dahi girildiği yazım yöntemi hakkındaki makalelerde görülebilir. Bu şekilde yazım biçiminde bir standartlaşmaya gidilmesi gayet doğaldır ve gerekli olduğu da söylenebilir.

Ya da Türk dilinin sözcüklerini inceleyecekseniz Türkçe bir sözcükle yabancı bir sözcüğü ayırt etmenin yolları anlatılırken Türkçede sözcüklerin başında ve sonunda hiçbir zaman görülmeyen harflerden/seslerden bahsedildiğini görebilirsiniz. Öyle ki aslında bu arayışın ne kadar gerekli olduğu bile aslında dil bilimciler arasında tartışmalı bir konudur.

¹ Bakınız; Türkçede Kelime Etimolojisi Nasıl Yapılır? Osman Fikri Sertkaya makalesi < https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2018/12/2_Osman-Fikri-SERTKAYA_-T%C3%BCrk%C3%A7ede-Kelime-Etimolojisi-1.pdf >

Yani etimoloji alanında çalışma yapmanın evrensel kabul görmüş temel kuralları oluşturulmaya çalışılsa da gerçekte mevcut etimoloji sözlüklerine bakıldığında bunların ne kadar tutarlı ve kurallara dayalı oluşturulduğu kesinlikle çok uzun yıllar daha tartışılmaya devam edecek esas bir konudur.

Ne yazık ki bu alanda ortaya atılan yazım kuralı niteliğindeki bazı açıklamalardan daha önemli olan ve açıklanması gereken temel ilkelerden fazlaca bahsedilmez, çünkü bu tip ilkeler evrensel kural veya takip edilecek şablon biçiminde oluşturulmamıştır. Neticede bütün bunların esasen, araştırmacıdan araştırmacıya ve dilden dile farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hint Avrupa dillerinin sözcüklerinin tarihini/etimolojisini çalışan bir araştırmacı genel olarak dilbilimsel karşılaştırmalar yaparken şunlara dikkat etmektedir:

Karşılaştırmalı dilbiliminin de temelinde olan, karşılaştırmalı yöntem gibi teknikleri kullanarak iki veya daha fazla dilin sözcüklerinin ve tümce kuruluşlarının fonolojik (ses değeri yapılarının) sistemlerini, morfolojik (sözcüklerin biçimi veya yapısıyla ilgili olmakla, dillerin karşılaştırılan sözcükler arasındaki morfolojik ve sözdizimsel benzerliklerin incelenmesi işlerinin) sistemlerini ve sözdizimini ve sözcük varlıklarının yapılarını karşılaştırmaktır. Bu çalışmalar yapılırken esas aranan temel prensip aslında ve basitçe, birbiriyle ilişkili görülen herhangi iki dil arasındaki her bir farkın olabildiğince yüksek derecede makul bir şekilde açıklanabilir olmasını gözetmektir. Örneğin kıyaslamalar neticesinde veya sırasında kıyaslananların arasındaki fonolojik veya morfolojik sistemlerdeki bağlantıların veya geçişlerin ya da değişikliklerin tutarlı olması beklenir. Buna karşın boşluklar ya da gri alanlar diyebileceğimiz bilinmeyen kısımlar varsayımlarla doldurulur. Esasen bu ilkeler sadece Hint Avrupa dillerinin sözcüklerinin tarihini çalışanları değil diğer bütün dilleri çalışanların da gözetmeleri gerekli ilkelerdir. Fakat bu karşılaştırma kriterleri (*bana göre yetersiz belirlenmiş olmasına rağmen*) sıklıkla ve özellikle Hint Avrupa dillerini inceleyen araştırmacıların yaptıkları uygulamalarda (bu tip karşılaştırmalar) nedense daha sınırlı olmakla uygulanır çünkü genellikle araştırmacıların sözcüklerin kökenine inemedikleri durumlarda daha önceki bir proto-ortak-kök-dilin var olmuş olabileceği varsayımına tutunularak sözcüklerin bütün bu özelliklerini yeniden yapılandırma ve önerme yöntemine başvurmak söz konusu olmaktadır. Bu yapılırken temel mantık; Karşılaştırmalı yöntemle yeniden oluşturulan proto-diller varsayımsal olsa bile, bu tip yeniden yapılandırmanın öngörü gücünde isabet olduğunun peşinen kabul edilmiş olmasıdır veya büyük oranda isabetli sonuçlar açıklanabildiğinin peşinen kabul edilmiş olduğudur.

Örneğin Hint Avrupa dillerinin günümüzde yaygın bilindik sözcüklerinin ses yapısında olmadığı halde, Ferdinand de Saussure'un, Hint-Avrupa ünsüz sisteminin gırtlakları içerdiği yönündeki önerisi ile proto sözcük önerilerindeki ses aralığının genişletilmesi söz konusu olmuştur. Hint Avrupa dillerinin dil bilimcilerine göre bu öneri yapıldığında Hitit dili okunmamış olmasına karşın sözde bu hipotez, Saussure'ün öngördüğü ortamlarda tam olarak varsaydığı ünsüz harflere sahip olduğu kanıtlanan Hititçenin keşfiyle doğrulanmış olarak kabul edilmiştir. Ne var ki Hitit yazılarının doğru biçimde transkripsiyonlarının yapılarak doğru biçimde okunduğu varsayımına dayalı olan Hitit Dilinin bir Hint Avrupa dili olduğunun ilanı bile tartışmalıdır. Sırf bu okumalardaki gri alanlar bile bu dilin dil bilimciler tarafından tam olarak ve bilimsel olarak doğru biçimde okunduklarını şüphe altına almaktadır. Hitit yazıtları okumaların net biçimde ve bilimsel doğrulanmış biçimde yapıldığı (öyle ki bunun yapılmadığının bilimsel çok sayıda işareti mevcuttur) kanıtlanmamış olduğu halde okundu denilen yazıtlara dayanarak kesinleşmiş net bilimsel kanıtları sunamayan eldeki mevcut verilerin yorumuna dayalı olarak "Hitit dili kesinlikle bir Hint Avrupa dilidir" algısı yaratacak yönde açıklanmış olmasıyla Ferdinand de Saussure'un, Hint-Avrupa ünsüz sisteminin gırtlakları içerdiği yönündeki önerisi doğrulanmış olarak kabul edilmiştir. Üstelik dünya üzerinde çok sayıda araştırmacı >Hitit dilini araştırmıştır ve bunların bir kısmı Hint Avrupa merkezli bakış açısının tam tersi sonuçlara ulaştıklarını da açıklamışlardır. Ne var ki bu çalışmalar ana akım kemikleşmiş inancı ortadan kaldırmamakta ve

hatta akademiler tarafından çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Çok sayıda araştırmacı Hitit dilinin sözcüklerinin ve tümce yapısının ve istatistik karşılaştırmalarının sonucunda bu dilin sondan eklemli bir dil olduğunu ve kesinlikle bir Hint Avrupa dili olmadığını savunmuştur.

Elbette neyin savunulduğu değil hangi tezin net okumalar ve kanıtlar sunduğu ve hangi tezin daha az sayıda kişisel görüşlere dayandığı esas alınmalıdır. Peki ama bunu yapmayı kolaylaştıracak şekilde oluşturulmuş olan evrensel karşılaştırma kuralları nelerdir? Kişisel görüşleri kanıt olarak kabul etmek mümkün değilken ve üstelik varsayılan proto dillerdeki varsayılan fonetik değerdeki varsayılan sözcüklerin varsayılan eski/ilk anlamları veya anlam içerikleri ortaya atılmışken, bütün bunların evrensel bilimsel kriterlere göre ortaya atıldığını mı düşünmeliyiz? Dahası, hangi dil grubunda olup olmadığına bakılmaksızın, bütün dillerin sözcüklerinin tarihlerini incelerken kullanabileceğimiz evrensel değişmez ve mantık süzgecinden geçmiş kriterler mevcut mudur?

Çoğunluk dillerin çok uzak geçmişteki bir ortak ata dilden türediği varsayılacaksa, (ya da proto dilleri birbiriyle mukayese edeceksek) aslında ve dolayısıyla dillerin daha uzaktan akraba olduğu durumlarda karşılaştırmalı yöntemler de kişisel görüş doğrultusunda hareket etme neticesinde daha az uygulanabilir hale gelecektir. Özellikle de varsayımlarla ilerleyen yeniden yapılandırılmış iki proto-dili karşılaştırmalı yöntemle ilişkilendirmeye çalışmak, genel olarak geniş kabul gören sonuçlar üretemezler ve bu tip sonuçlar birer kanıtmış net sonuçmuş algısıyla da sunulamazlar. Bunu yapmak dil bilimi etiğine aykırı bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Peki dil bilimsel kıyaslamaların evrensel etik kuralları var mıdır?

Yöntem diye takip edilen kriterler bu şekilde kurulmuş olduğu için Hint-Avrupa dillerinde (ve aynı yöntemleri kullanan diğer dilleri çalışanlar açısından da) çelişkili sonuçlar üretmeye mahkumdur. Bu sınırlamanın üstesinden gelmek için sözlük istatistikleri ve toplu karşılaştırmalar gibi, kelime varlıklarının istatistiksel analizine dayanan bir dizi yöntem geliştirilmiş olsa da dilbilimsel kıyaslamaların evrensel ve mantıksal metotları ve kuralları tam detaylı ve bütün dilleri kapsayıcı biçimde belirlenmeden üretilecek tüm metotlar doğru ve bilimsel oldukları net olan sonuçlar alınmasını sağlamayacaktır. Uygulanan yöntemler kişiden kişiye ve dilden dile değişmemeli ve arama alanı belli dil gruplarının içerisiyle sınırlı da kılınmamalıdır.

Bu tür varsayım içeren yöntemlerin teorik temelleri ve uygulama biçimleri ne olursa olsun, üretebilecek varsayımsal kelime öğeleri için ayrıntılı bir dil yeniden yapılandırması olsa bile sözcüklerin doğru biçimde eşleştirilebilmesi işi ve yeterli sayıda kelime ögesinin karşılaştırılmasının bireysel yanlışlıkları ortadan kaldırması mümkün değildir. Dolayısıyla varsayım içeren bir yaklaşım ne diller arası akrabalığı tam olarak kanıtlamak için ne de proto-dili belirlemek ya da proto dil içinde bir tutarlı öneride bulunmak için kullanılamazlar. Daha doğrusu kullanılmamalıdır. Fakat nedense günümüz dil bilimi anlayışı esasen temelden en üst kata kadar bu yaklaşımlarla doldurulmuştur. Esasen de Hint Avrupa dillerinin etimolojisi alanında durum kesinlikle fecidir. Bu alanda açıklanan sonuçların çoğunun aslında birer kanıtlanmış sonuç değil fakat bunların sadece zayıf tahminlerin dil bilimi yapıyor gibi sunulmasından ibaret olduğunu kabul ederek iyi bir yeniden başlangıç yapmak kaçınılmaz olacaktır. Bunu ne kadar erken yapabilirsek karşılaştırmalı dil bilimi de doğru yola o kadar erken girmiş olacaktır diyebiliriz.

Elbette Türk dili gibi sözcükleri köke eklenerek gelişen dillerin sözcük kuruluş yapısı açısından kendisine benzemeyen dillere kıyasla etimoloji yazımında da farklar olması beklenebilir. Fakat bu amaçla yazılan bazı detayların etimoloji yazımında ve çalışmasında ne kadar gerçekçi veya gerekli olduğu da ayrıca tartışılmalıdır. Sözlüklerimizin yazım biçimine bakılırsa mevcut tutulmuş yolun doğru olduğunu söylemek oldukça güçtür ve eleştirilmesi gereken çok farklı detaylar vardır. Bu yazımın

amacı bu eleştirilmesi gereken kısımların tamamını ele almak değildir. Fakat yeri gelmişken de bazı örnekler vermektir.

Dilleri ve bunların sözcük varlığını birbiri ile karşılaştırmayı içeren, ancak ve esasen karşılaştırmalı dilbilimin parçası olarak görülmeyen başka dilbilim dallarında da durum hemen hemen aynı derecede tutarsız yaklaşımlar içerisinde gelişmektedir. Bunlar içindeki tutarsızlıklara da örnekler verebiliriz.

Mesela dilsel tipoloji alanında farklı dilleri özelliklerine göre sınıflandırmak için karşılaştırmalar yapılır. Bu karşılaştırmaların esas amacı, dili içerisindeki çatı yapıları veya belirgin formlardaki benzerlikleri bulmaya çalışmaktır. Örneğin, kelime sırası veya sesli harf sistemi ya da sözcüklerin hangi sesle başlamadığının karşılaştırılması gibi kıyaslanan dillerdeki yapısal örtüşmeleri belirlemeye çalışır. Böylece dünya dillerini yapısal açıdan da gruplama çabasına girilmektedir. Gerçekte ise tipolojik benzerlik bulunsa bile buna dayalı olarak farklı dillerin tarihsel bir ilişki içinden gelerek zamanla birbirinden ayrıştığı sonucuna gelecek çıkarım yapılması neredeyse mümkün olmayacaktır.

Bununla birlikte, karşılaştırmalı dilbilimde tipolojik yapılardaki örtüşmeler özellikle okunması mümkün olmamış eski yazıtların sınıflandırılmasında işe yarayabilir ki Hitit diline (okundu denilse bile) bu açıdan bakıldığında (mesela kelime ikilemeleri, üçlemeleri gibi tekrarların sıklığı ve sayısal biçimlerindeki çeşitlilik bakımından) bu dilin kesinlikle bir Hint Avrupa dili olmadığı ilan edilmeliydi diyebiliriz. Fakat bu yapılmadı çünkü dil bilimciler nerede ne kadar ilerleyeceklerine evrensel kıstaslara göre değil kafalarına göre karar vermektedirler.

Tipolojik dayanaklara esasen bir dil bilimci tarafından yapılan eski bir dildeki yeniden yapılandırma işi diğer bir dil bilimcinin farklı sonuçlar sunan işine tercih edilebiliyor. Fakat yeniden yapılandırma denilen olgu esasında kişisel görüşlerin doğru sonuçlara ulaştığı algısıyla dillerin yeniden ve kişinin "yaratıcı gücüne oranla yapılandırılması" anlamına gelmektedir. Bu şekilde daha önce okunamamış olan eski yazıtları yeniden inşa edecek konstrüktif yaratıcılığı doğuracak biçimde ve adeta bir yeni avatar dili yaratır gibi dil bilimci kendisi de okuma önerileriyle yaratabilir. Bu durumda bu yazıtların binlerce yıl önce onları yazanların ifade ettiği düşünceleri günümüz diline değişmeden aktardığını (bilimsel çizgiden sapmadan) ilan etmek mümkün müdür?

Farklı diller arası sözcük alışverişi ile bir dilden diğerine sözcük iletimi olduğu bilinmektedir. Ölü diller denilen dillerin sözcükleri de gerçekten tam olarak yok olmuş mudur? Mesela bin yıldan uzun süre yaşamış Sümer uygarlığının başka dillere geçmiş olması beklenecek sözcük varlığının Sümer uygarlığı yok olduktan sonra yeni dillerde devam etmediğini söyleyecek birisi var mıdır? Eğer ölü dillerin bir kısım sözcükleri başka dillerde devam ettiyse bu sözcüklerin kökeni o sözcükleri alıntılayan diller olamazlar ve bu durumda bu sözcükler tespit edildikçe Sümer uygarlığı dilindeki biçimi köken olarak gösterilmelidir. Buraya kadar itirazı olan dil bilimci var mı?

Ödünçlenmiş sözcüklerin ampirik (yani, başka hiç bir şeye ihtiyaç duyulmadan sadece tecrübeyle bir sonucun elde edileceği düşünülerek yapılan işler ve kurulan sözcük bağlantıları olarak) yapılan bir inceleme çalışması, tanımı gereği tarihsel odaklıdır ve bu nedenle tarihsel dilbilimin konusunun bir parçasını oluşturduğuna göre bu alanda esas alınan tarihsel bulguların da yorumlara dayalı düşünceleri içermemesi ve sadece kesin kanıtlara dayalı sonuçları olarak çalışması doğru sonuçlar verebilir. Fakat ne yazık ki bu alandaki çalışmalar da yine ve çoğunlukla kişisel çıkarımlar ve görüşlere dayalı tarih ve dil tarihi yazımına dayandırılarak ilerletilmektedir. Öyle ki bazı durumlarda yüz yıl önceki veya daha eski bir araştırmacının kişisel görüşleri bu günün araştırmacıları tarafından referans gösterilerek bunlara sanki kanıtlanmış gibi değer verilerek bunların üzerine yeni ve sözde dil bilimi inşa edilmesi dahi mümkün olabilmektedir.

Etimolojinin amaçlarından biri de belli bir dilin sözlüğündeki hangi öğelerin veya bileşenlerin başka bir dille olan dilsel temastan kaynaklandığını ön görebilmektir. Aslında burada öngörmek yerine belirlemek demek isterdim fakat maalesef bu alandaki ilerlemeler de yine ve çoğunlukla belirlemelere dayalı değil önermelere dayalı ilerlemektedir. Fakat çoğunlukla bu önermeler daha sonradan sanki belirlenmiş, kanıtlanmış, ya da birer net sonuç açıklanmış gibi muamele de görebilmektedir. Bir anlamda bir yalancının kendi söylediği yalana daha sonra kendisinin de inanması benzeri bir durum dil biliminde ve özellikle de etimoloji alanında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ne yazık ki yalancı doğru sandığı kendi yalanını veya iddiasını o kadar sever ki bundan ayrılması ve bilimsel kıstaslar belirleyerek onlardan şaşmaması gerektiğini anlaması da mümkün olmaz.

Maalesef günümüzde dil bilimi dediğimiz alanın etimoloji çalışmalarının ne derecede gerçekçi sonuçlar açıkladığı tartışmalıdır. İnanıyorum ki çok büyük bir olasılıkla açıklanan sonuçların muhtemelen yarısı veya daha fazlası isabetli de değildir.

Bu durum aynı zamanda hem karşılaştırmalı yöntem hem de sözcüksel karşılaştırma yöntemler açısından geçerli olan önemli bir konudur. Çünkü aslında çarpıtılmış veya gerçeklikten kopmuş bulgulara sonraki araştırmacıların net sonuç duyurur algısına düşerek referans vermesi sonucunu doğurur. Böylece birbirinin kişisel görüşleriyle ilan ettikleri sonuçlarına referanslar veren araştırmacılar aslında kendi işlerinde sanki sundukları açıklamalar kesin kanıtlanmış sonuçmuş gibi referans vermekle çalışmalarına devam etmiş olurlar. Neticede bir yanıştan çok sayıda aynı görüşü benimseyen yanlışlar yumağı yaratılmış olunur fakat bütün bu hatalı çıkarımların tamamına sanki bunlar gerçekten doğru işlermiş gibi tutunularak bilim (sözde bilim) yapılması söz konusu olur.

Yoruma dayalı karşılaştırmalı dilbilim çoğunlukla veya yalnızca günümüz dilleriyle ilgili yapıyor olsa da etimoloji alanında ilerlemek noktasında kullanılması söz konusu olduğunda daha çok yanılgıya düşülmesine sebep olabilmektedir.

Sözde bilimsel veya tahminlere dayalı "bilimsel" dil karşılaştırması günümüzde dil bilimi adamlarınca yazılmış etimoloji sözlükleri içerisinde pek çok örneğini barındırmaktadır. Buna rağmen dil bilimi alanı dışından gelen araştırmacıların yazdıklarına neredeyse tamamen kulak kapatılmaktadır. Halbuki bilgiyi insana yükleyen şey elindeki diploma değildir. Bilgi okuyarak, inceleyerek ve araştırarak kazanılır. Diplomalı olmak bilgili olmak demek değildir. İşte bu sebeple muhtelif alanlarda olmakla bilim tarihi incelenen alanın dışındaki insanların yaptığı katkı ve buluşlarla doludur. Burada önemli olan kişinin diploması olup olmadığına bakmak değil kişinin ne söylediğine, söylediklerinin mantıklı olup olmadığına ve işini yaparken takip ettiği bilimsel kıstasları nasıl kabul ettiğine bakmaktır.

Karşılaştırmalı dilbilim, dillerin fonolojisi, grameri ve temel sözcük dağarcığı arasındaki düzenli (yani yinelenen) yazıma dayalı olarak örtüşmeler aramak için karşılaştırmalı yöntemi kullanırken muhtelif hipotezleri de test etme olanağı bulur. Dil bilimi alanında akademik seviyede çalışmamış olan ve bu anlamda bu konuların mektebinden çıkmamış olan bazı kişiler bazen etimoloji veya dil bilimi alanında çalışmalar yapmaya soyunabilirler. Bu durumlarda genel eğilim dil bilimcilerin bu kişilerin iddialarını "bilim dışı" adlandırmış olarak peşinen damgalamasıyla sonuçlanmaktadır. Bu tip insanlar neredeyse tamamı aynı potaya konular ve bunların yaptığı karşılaştırmalar kategorik olarak göz ardı edilir veya bilim dışı sayılırlar. Aslında etimoloji alanında uygulanan yöntemlerin iyi veya kötü tanımlandığını ayırt edecek kriterler bile kişisel görüşlere dayalıdır ve bir çalışmadan diğerine değişebilmektedir. Bu tip, alan dışından kişilerce yapılmış olan çalışmalara kategorik olarak itiraz edenler esasen bazı dillerin sözcük dağarcığının kıyaslamaları net yapabilecek kadar geniş olmadığını ve çoğu dilde kullanılan eklenmiş seslerin nispeten sınırlı envanterinin bulunduğu gibi bilim dışı ve mantıksız çıkarımlarla yapılan işlerin gerçekçi olmayacağını peşin hükümle kabul ederler. Bunlara göre güya bu unsurlar diller arasında rastlantısal olarak benzer sözcüklerin bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Fakat işte tam da bu

görüş matematik olasılıklar yaklaşımının oranlara dayalı özülle ve mantıkla tamamen ters düşmektedir. Mesela Orta Amerika adalarında yaşamış olan Taino yerli halkının eski dilinden geriye çok az sözcük kalmıştır. Bu dilde 300 veya 400 sözcük sağ kaldıysa bile kalan sözcüklerin geçmiş anlamları biliniyorsa bunları dünyada gelmiş geçmiş ve mevcut olan bilinen bütün dillerin bilinen sözcük dağarcığı ile kıyaslamak mümkündür. Bu şekilde binlerce dildeki milyonlarca sözcüğü geride kalan 300 adet Taino sözcüğü ile kıyaslamak mümkündür. Dahası bunu yapmak gerekir. Bu şekilde bu 300 kelimeyi kıyaslanacak milyonlarca sözcük bulunan bir sözcük uzayında (özellikle de bileşik kelimeler için) sözcük bileşenlerinin ses değeri ve anlamca örtüşmesi bulunduğu buna tesadüf demek akıllıca değildir. Çünkü matematik olasılıklar denilen sayısal bilim alanının formülleri bunların daha büyük oranda tesadüf olamayacağını söylemektedir. Üstelik kıyaslanan sözcüklerin belli sayıdaki bölümü binlerce dil içerisinde sadece tek birisindeki sözcüklerle örtüşmüş ise, buna tesadüfen oldu diyebilecek bilim insanının aslında belli oranda zekâ geriliği olduğunu veya muhakeme yapma güçlüğü yaşadığını ilan ettiğini anlamak gerekir. Bilim aptalca çıkarımların yukarıya çekileceği ve kıymet göreceği bir alan olmamalıdır.

Birbirinden farklı dilleri, bazı dilbilimcilerin tartışacağı şekilde ilişkilendirmenin bazen siyasi nedenleri de olabilir. Örneğin, kök bir Proto Hint Avrupa dili olduğu teorisi İngilizlerin Hindistan'ı işgal ettiği zaman aralığında ortaya atılmıştı. Bu teori sayesinde Hindistanlıların İngiliz askerlerine gösterdiği direncin azaldığını söyleyen ve bu teorinin siyasetçilerin yönlendirmesiyle akademilerde siyasi maksatlı biçimde kaleme alındığını (bazı belgelere ve bulgulara dayalı olarak) açıklayan bilim insanları bulunmaktadır. Örneğin "Tarihin Bilinmeyen Yüzü" adlı (*Başkent TV / Kanal B ve youtube'da yayınlanmış olan*) seri tarih programlarından birkaçında bu konuya yönelik kanıt ve bulguları gösteren araştırmacı yazar bilim insanı Cengiz Özakıncı bunlardan birisidir. Aynı görüşte olan çok sayıda başka akademisyenler de mevcuttur. Hint Avrupa dillerini birbirine kökteş yapmak için ortaya atılan sayı adılarındaki, organ isimlerindeki ve akrabalık adlarındaki örtüşmeler gibi ayırıcı veya ayrıcalıklı-özellik derecesinde olarak görülen özellik atfedilmiş sözcükler de esasen herhangi bir ayrıcalığı olmadan bir dilden diğerine geçebilirler. Bunların diğer sözcüklerden bir dilden diğerine geçip geçmemesi noktasında bir ayrıcalığı olamaz. Böyle bir ortaklaşmanın ve ayrıcalığın olduğunun henüz tek bir bilimsel kanıtı da yoktur. Tam tersine bunların olmadığı kanıtları mevcuttur. Çünkü Hint Avrupa dil grubundan olmadığı kesinlikle bilinen dillerde de Hint Avrupalı olduğu söylenen bu sözcüklere rastlıyoruz. Örneğin İngilizcedeki Child "çocuk" sözcüğünün Türk dilinde **çağa/çaga/caa/çıga/çelet/çoluk** "çocuk" sözcüğü ile kökteş olması olasılığının **child** sözcüğü için İngilizce etimoloji sözlüklerinde yazılan mevcut kıyaslamaya nispeten daha tutarlı bir çıkarım olması durumu kesinlikle mevcuttur² ki aynı durum father, papa "baba" ve mother "ana" sözcükleri için de söylenebilir.³ Ya da eklemli bir dilin bu tip bir sözcüğünü bir Hint Avrupalı denilen dilde görebiliyoruz. Örneğin Farsçanın sayı adlı YEK "bir" Türk dilinde TEK "bir" sözcüğünün ses biçimidir ve Farsçanın "beş" sayı adlı anlamındaki penç sözcüğü de Türk dilinin "beş parmağın birlikte oluşturduğu yapının adı" olarak pençe/*penç+el sözcüğü ile potansiyel kökteşliğinin mevcut açıklamalara kıyasla daha tutarlı olması durumu buna örnek gösterilebilir. Buna ilave olarak farklı dil gruplarından birisindeki bir

² Bakınız "Çağa, Çocuk, Child Sözcüklerinin Asıl Kökeni Hakkında Bir Yazı The Explanation of the True Origin of the Words Child, Çocuk and Çağa" adlı Ahmet Ardiç makalesi;

< https://www.turkicresearch.com/files/articles/fcd6f38e-3d1e-49ab-b69e-1b21cb77e6fa_Baz%C4%B1%20Dil%20Bilimcilerin%20T%C3%BCrk%C3%A7edeki%20C3%87ocuk%20S%C3%B6zc%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BCn%20En%20Eski%20Anlam%C4%B1%20Olarak%20Bir%20Zamanlar%20Bu%20S%C3%B6zc%C3%BC%C4%9F%C3%BCn.pdf >

³ Bakınız "Father (Baba, Ata), Mother (Ana) ve Child (Çağa/Çelet/Çoluk-Çocuk), Infantil

Sözcüklerinin Asıl Kökeni / The True Origin of the Words Father (Baba, Ata), Mother (Ana) and Child (Çağa/Çelet/Çoluk-Çocuk), Infant" adlı Ahmet Ardiç makalesi. < [https://www.turkicresearch.com/files/articles/7ac6323e-586d-410e-b3a7-e76772db1eb9_Father%20Mother%20Peder%20\(1\).pdf](https://www.turkicresearch.com/files/articles/7ac6323e-586d-410e-b3a7-e76772db1eb9_Father%20Mother%20Peder%20(1).pdf) >

sözcükle diğer sözcüğün kıyaslanması her zaman düşünülmüştür ve bu da 1 sözcüğün 1 sözcükle kıyaslanması olarak görülür.⁴

Hint Avrupa dillerinin araştırmacıları çoğunlukla bir kelimenin parçası olduğu dil için önceden belirlenmiş fonetik karşılıklardaki herhangi bir sapma görülmesi halinde bu durumun "makul ve rasyonel bir şekilde" açıklanması gerektiğinden bahsetmektedir. Böyle bir kriter olabilir mi? Makul ve rasyonel kavramı kişiden kişiye değişebilecek ve sınırları belirsiz olan bir kavramdır. Bunun yerine sınırları net çizilmiş ve her durumda doğru ölçüm veya kıyaslama sağlaması gereken ve kişiden kişiye yorum biçimi değişmeyecek kriterler koymak gerekmez mi? Elbette gerekir. Çünkü bana göre makul ve rasyonel olan açıklama bir başkasına göre makul ve rasyonel olmaya bilir. Bu durumda bunların farklı görüşleri ileri süren dil bilimciler arasındaki tartışmayı da bitireceğini düşünmek biraz saflık olacaktır.

İşte bu nedenle etimoloji alanının yaptığı ve yapacağı kıyaslamaları ve karşılaştırmalı dil biliminin işini nasıl yapması gerektiğini belirleyecek evrensel temel kıstaslar bilimsel mantık yürütme yoluyla ve çoklu ölçüm biçimlerini içerecek şekilde tekrar ve eksiksiz halde oluşturulursa bu durum bu tip tartışmaları ve bilime siyaset karıştırıldı mı karıştırılmadı mı gibi düşünceleri dil bilimi sahasından dışarı çıkartmak için de oldukça faydalı olacaktır.

Türkçe etimoloji çalışmalarında da birtakım sıkıntılar olduğu söylenebilir. Örneğin, etimolojik kıyaslamalar bakımından Türk dilinin sözcüklerini yabancı sözcüklerden ayırmak için Türkçede sözcük başında olmayan seslerden/harflerden bahsetmek aslında tam bir mantık dışı saçmalaktır. Kökü Erken Türkçe olan sözcükler başka dile geçebilir ve başka dilde ses evrimini sürdürebilir ve Türkçeye tekrar dönebilir. Böylece bu tip sözcükler Türk diline yeni ses değeriyle geri dönerse, bu durumda zaten bu tip mantık yürüterek kökeni Erken Türkçe olan sözcükleri de Türkçe dışında bir dile (ve çoğunlukla o sözcüğü geri veren dile) rahatlıkla bağlamak mümkündür. Çünkü sözcükler onları alan dillerde farklı fonetik biçimlere dönüşebilir ve bu arada ön sesler alabilir, ön sesler kaybedebilir, son sesler alabilir veya son sesler kısılabilir veya Türkçede karşılaşılmayan ses değeri dönüşümleri yaşayabilirler. Aynı olay başka diller için de geçerlidir. Bir Hint Avrupa dili kendi sözcüğünün evrilmiş biçimini Türk dilinden geri almış olsa bunu bu tip saçma kurallara göre incelerse kökeni Türkçe olmadığı halde incelenen sözcüğü Türk diline bağlayabilir. Fakat Batılı dil bilimciler genellikle çok sayıda sözcüğü kendi dillerine bağlama çabasıyla bu tip kıyaslamalara çoğunlukla sapmazlar. Bu daha çok Türkçe gibi sözcükleri eklemli yapıdaki dilleri inceleyen ve "sözcüklerimiz filanca sesle başlamaz falanca sesle bitmez" diye akılsızca akıl yürüten dil bilimcilerin saptığını söylemek mümkündür ki bunlarda başı açık ara

⁴ Fakat bazı durumlarda veren dildeki iki veya üç sözcüğün alan dil tarafından bitleştirilerek evrilmiş olması söz konusudur. İşte Batılı Hint Avrupa merkezli dil bilimi çoğunlukla bu tip dilsel örtüşmeleri göz ardı etmektedir. Örneğin "erkek kardeş" anlamında İngilizcedeki **brother** sözcüğünü ile aynı anlamda olan Türkçe üç sözcük Türkçede hiçbir zaman bileşik sözcük oluşturmuş şekilde geçmiyor olsa da **'bir+ata+er'** sözcükleri "aynı babadan olan er / babaları aynı olan erkek-çocuklar" anlamına gelmektedir. Bu tip örtüşmeler çok dilli sözcük uzayında sadece tesadüfler ile açıklanabilir mi? Öyle ki binlerle ifade edilen sayıda sözcükler için benzer örtüşmeler farklı makaleler ile ortaya konulmuştur. Etimoloji alanı farklı dil gruplarındaki sözcüklerin birbirine iletilmediğini mi düşünüyor? Kıyaslamalarda bir kelimenin veya kelime ögesinin en eski biçiminin yanı sıra tüm paralel ve ilişkili olabilecek biçimlerinin gösterilmemesi gerektiğini mi düşünmeliyiz? Yoksa bunu aynı dil gruplarındaki sözcükler için mi uygulamalıyız? Elbette farklı dil grubu burada hiçbir şekilde ayırım yaratacak ve birbirinden kopuk araştırma alanları değildir. Dilden dile sözcük alışverişi dil grupları dışında da gerçekleşmektedir ve geçmişte de gerçekleşmiştir. Öyle ise kökeni Hint Avrupa dil grubunda olduğu düşünülen sözcüklerin başka dillerde de bulunabileceğini öngörerek araştırma kriterlerinden Hint Avrupa kümesi içinde sınırlı kalmamızı gerekli gören kıstasları çıkartmamız gerekmez mi? Öyle ki pek çok dil bilimci Hint Avrupalı sözcüklerin Hint Avrupa dil grupları içinde aranıp kıyaslanmasından bahsetmektedir. Böyle bir düşünce akılcı olabilir mi? Şimdi burada verdiğim brother sözcüğü ile bir+ata+er sözcüklerinin örtüştüğünü belirtmemin mevcut dil bilimi kurallarıyla değerlendirilmesi halinde neresine itiraz edilebilir? Bunun halk etimolojisi olduğunu söyleyecek birisi varsa ona bir geri zekalı olduğunu söylemek durumunda kalabilirim çünkü tamamen bu kıyaslama dil biliminin mevcut kıyaslama biçimi ile örtüşmektedir. Ses değeri yakınlığı ve anlam örtüşmesi açıkça gösterilmiştir. Şimdi bu açıklamama itiraz edecekler anlamalıdır ki bana göre makul ve rasyonel olan açıklama bir başkasına göre makul ve rasyonel olmaya bilir. İşte tam da bunun için bu tip kıyaslamalar kişiden kişiye farklılık göstermesin diye temel kıstasları evrensel değişmezler biçiminde tekrar belirlemek gerekir.

Türkologlar çekmektedir diyebilirim. Öncelikle Türkçe sözcükler belli harflerle/seslerle başlasın veya başlamasın, bu tip mantık dışı düşünceler ile etimoloji alanında sözcük kıyaslaması yapılmaması gerekir. Çünkü çok dilli sözcük uzayında o sözcüğün kökü bir dilde doğmuş olsa da o sözcüğün evrilmesi başka dillerde tamamlanmış olabilir. Ve bu durumda sözcüğün son biçimi veya erken biçimlerinin pek çoğu bu mantık ve peşin kabulle ona bakan dil bilimciler için tanınmaz olmuş demektir. Dolayısıyla bu tip kriterlerden bahsedilmesi aslında tamamen bilimsellikten uzak ve mantık dışı bir iştir. Etimoloji çalışması yapan dil bilimciler bu tip kalıplaşmış kabullerle kendilerini yanıltmaktan kaçınmalıdırlar. Bu tip kalıplaşmış yanlış fikirler Türkologları peşinen yargıya vararak yabancı dilde olduğu sanılan pek çok sözcüğün peşinen incelenmemesi davranışına yönlendirmektedir.

İncelediğiniz dil ve sözcükler Türkçe olsun veya olmasın, herhangi bir dilin sözcüklerinin tarihinin nasıl inceleneceğini anlatan veya yazan dil bilimi adamları bazen birden fazla sözcüğün fonetik biçiminin (ses değerinin) incelenen sözcüğe yakın olduğunu gördüklerinde bunlardan hangisini bağlantı atfedebileceklerine veya aday olarak seçeceklerine aslında bilimsel açıdan belirlenmiş kriterlere göre karar vermelidirler. Fakat nedense modern zamanın dil bilimi henüz bu kriterleri evrensel kabul görmüş, bilimsel mantık süzgecinden geçirilmiş bir ortak şablon şeklinde oluşturmuş değildir. Bunun yerine belli kabuller esasında bu işler yapılmakta ve kabuller de kişiden kişiye veya akademiden akademiye ya da bakanın bakış açısına göre ve-veya akli yeterliliğine göre belli farklılıklar gösterebilmektedir. Bunu nereden biliyoruz? Çünkü henüz böyle bir evrensel ölçme kıyaslama şablonu yaratılmış değil ve farklı dillerin etimoloji sözlüklerindeki açıklamalara baktığınızda burada yazarların kişisel görüşlerine dayalı farklı yazım ağızları veya biçimleri görülebilmektedir. Bu makalenin son kısmında maddeler halinde yazdığım kriterlerin evrensel ve bütün diller için uygulanabilecek temel kıstasları barındırdığını söyleyebilirim. Fakat bunlar elbette tartışmaya açıktır ve gözden kaçırmış olabileceğim maddeleri önerenler olursa bunları da birlikte mantık süzgecinden geçirebilir, tartışabilir ve listeye ekleyebiliriz. Ya da aynı biçimde olmakla yazdıklarımda değişiklik yapmam gerektiğine bilimsel mantık yürütme neticesi ikna edilirim bunlarda değişiklik yapmam gerektiğini de kabul edebilirim. Fakat mevcut hali ile aşağıda (bu makalenin son bölümünde) gösterdiğim maddeler, mantıklı, tutarlı ve uygulanması gerekli kıstasları içeriyor diyebilirim.

Batılıların Hint Avrupalı Etimoloji yazımlarına tekrar bakacak olursanız, bunlarda (Türkçe Etimoloji sözlüklerine kıyasla daha çok örnekte olmak üzere) sıklıkla bir kelime karşısında birkaç açıklamanın bir arada var olabildiğini görebilirsiniz. Bu tip yazımda yürütülen mantığa göre birden çok açıklama aynı anda doğru olabilir çünkü farklı açıklamalar aynı kavramın farklı yönlerini açıklayabilir ve vurgulayabilir. Fakat bazı durumlarda farklı açıklamaların aynı kavramın farklı yönlerini açıklamaktan uzak olduğunu ve vurguladığı farklı detayların da birbiri ile bağdaşmadığı da görülebilir. Bu durumda bu tip açıklamalar yapan dil bilimci okuyucuya bahsi geçen sözcüğün tam olarak kökenini bilemediklerini fakat yapılan açıklamalardan birisi olabilir anlamında bilgi verdiğini açıkça yazmasa da gerçekte belirtmiş sayılır. Bu amaçla, "şu veya bu ", "ya da", "olasıdır fakat" gibi geçiş sözcükleri veya bağlaçları etimoloji yazımında sıklıkla kullanılır. Bu tip bağlaçlar kullanmakta ve birden çok olasılıktan bahsetmekte bir sakınca yoktur fakat burada güçlü olasılıkları bazen hiç yazmama bunun yerine zayıf olasılıktan bahsetme gibi çarpık ve olmaması gereken yazım biçimleri de görülebilmektedir. Böyle bir durumda etimoloji sözlüğünde belli bir sözcük karşılığında yapılan açıklamanın etik anlayışa uygun olması gerekir ve esasen okuyucudan güçlü olasılığı gizlemeden açıklama yapması gerekir. İyi ama etimoloji sözcük ve sözlük yazımının etik kuralları var mı? Ya da güçlü bir olasılığın güçlü olduğunu veya zayıf bir olasılığın köken gösterilip gösterilmediğini nasıl anlayacağız? Umumiyetle, etimoloji sözlüğü yazmanın evrensel esasları ve bilimsel kıstasları ve yöntemleri aslında mevcut mudur?

Etimoloji, 'sözcüklerin tarihini inceleyen ve bunu yaparken de incelediği sözcüklerin kökenlerini, anlamlarını ve bunların her ikisinin zaman içerisindeki gelişimi ve değişimini açıklamaya çalışan çalışmalara verilen genel addır.' Etimoloji çalışmalarının dolaylı bir sonucu da farklı diller arasındaki tarihsel ilişkilerin ve sözcük alışverişinin anlaşılmasına yönelik neticeler vermesidir.

"Ancient Etymology: A Tool for Thinking¹" (Antik Etimoloji: Düşünme İçin Bir Araç¹) başlıklı Ineke Sluiter makalesinden, Batılı (Hint Avrupalı) Etimoloji yazımında ve çalışmalarında esas yaygın anlayış hakkında bilgi edinebiliriz. Öyle ki pek çok farklı araştırmacı aynı konuya dikkat çekmiştir ve Ineke Sluiter'da bunların bir kısmına bilgi kaynağı açıklamaları bağlamında referans vermiştir.

Bu makaleden şu bölümü alıntılatalım;

The differences that we can observe are connected with the different purposes of ancient and modern etymology. Modern etymology is interested in the systematic nature of language change and is a historical discipline relating words to their past forms (the Proto Indoeuropean roots). Although this may also be useful as a general background to the study of semantic developments, this form of etymology cannot be used reliably to explain the actual usage of a word at any given point in time.

Bu açıklamanın Türkçesi şudur;

Gözlemleyebildiğimiz farklılıklar eski ve modern etimolojinin farklı amaçlarıyla bağlantılıdır. Modern etimoloji, dil değişiminin sistematik doğasıyla ilgilenir ve kelimeleri geçmiş biçimleriyle (Proto Hint-Avrupa köklere) ilişkilendiren tarihsel bir disiplindir. Bu aynı zamanda anlamsal gelişmelerin incelenmesinde genel bir arka plan olarak da yararlı olsa da etimolojinin bu biçimi, bir kelimenin herhangi bir zamanda gerçek kullanımını açıklamak için güvenilir bir şekilde kullanılamaz.

Batılılar arasında, bunların kendi etimoloji sözlüklerinin gerçeği ne kadar yansıttığı konusunda ve sözlüklerinin farklı bölümlerindeki bazı tutarsız açıklamalar konusunda tartışmalar hiç bitmeksizin devam etmektedir. Etimoloji çalışması yapan Türkologlar arasında ve akademilerimizde ise Batılı etimoloji sözlüklerinin ne derecede tutarlı olup olmadığı konusunda neredeyse hiçbir tartışma görmezsiniz. Bizde üzülerek söylemek gerekir ki Batılıların yazdıklarına neredeyse kanıtlanmış kesin bilgi algısıyla ve ön-kabulle ve fazla sorgulamadan bakılır. Bu oldukça üzücü bir durumdur. Çoğu zaman bir Batılı sözlük belli bir kelimenin tarihini açıklarken **“muhtemelen filanca Hint Avrupa dili köken olabilir fakat aslında kökenin neresi olduğunu net olarak bilmiyoruz”** tarzı açıklamalar yaparken, aynı sözcüğü Türkoloji uzmanlarının açıklaması durumunda Batılının şüphe ile **“belki”** anlamındaki ifadeleri ve **“kökenini bilmiyoruz”** açıklamasını göz ardı ederek Batılı dilcinin **“bir ihtimal filanca Hint Avrupalı dilden ve kelimededen geliyor olabilir”** biçimindeki açıklamasındaki **“ihtimal”** ve **“kökeni bilinmiyor”** kısımlarını atarak ve net sonuç havası vererek bahsi geçen sözcüklere net biçimde köken atfederek tekrar bu sözcükleri açıkladığını görebilirsiniz.

Gerçekten de (Ineke Sluiter tarafından yazıldığı gibi ve Batılı açıklamalara paralel biçimde) Hint Avrupalı modern Etimoloji anlayışı dil değişiminin sistematik doğasıyla ilgilenirken kelimeleri geçmiş biçimleriyle bulmaya çalışarak neticede bunları Proto Hint-Avrupa köklere ilişkilendiren bir disiplin olarak görülmekte ve ilerlemektedir.

Yani, Batılı Hint Avrupalı etimoloji çalışmalarında ve yazımında temel amaç; **“Sözcükleri PIE köklere bağlamaktır”**. Bu çalışmalarda esasen incelenen sözcükleri PIE kök diller dışındaki dillere bağlamak (bu tanıma bakıldığında) öngörülmemiş gibidir. Hakikaten de pek çok Hint Avrupa dilleri uzmanı araştırmacı öncelikle Hint Avrupa dillerinde sözcüklerin tarihini aramak üzerine yoğunlaşmıştır ve

incelenen sözcük mesela bir Ural Altay eklemli dillerinde kökleri olan bir sözcükse çoğunlukla ve gerçekten de PIE kökler dışında kalan bu farklı grupların alanında incelemenin sürdürülerek yapılmadığı çok net bilinmektedir. Yani sözcük ses biçimleri ve anlam içeriklerine dair aramalar genellikle aynı dil grubu içerisinde görülen dillerde yapılmaktadır ve bu yaklaşım temel veya yaygın uygulanan metot olarak benimsenmiştir. Öyle ki böyle bir metot ile doğru sonuca her defa varılamaz. Bu metotla kökleri Hint Avrupalı dillerde olan sözcükler için belki doğru sonuç önerilebilir fakat kökeni bilmiyoruz dedikleri bütün sözcükler mutlaka başka dil gruplarında da taranmalıdır.

Kasım 2022 tarihinde Selanik Yunanistan'da "Modern Yunan Çalışmaları Enstitüsü" tarafından düzenlenen 3. Uluslararası Etimoloji Konferansında, Etimoloji ve bilişsel anlambilim alanında Selanik Aristoteles Üniversitesinde çalışan araştırmacı Maria Karali sunduğu makalesinin bir bölümünde şu açıklamaları aktarmaktadır;

“... Etimolojinin en katı ilkelerinden biri ve oldukça haklı olarak, bir kelimenin ilk anlamını değerlendirmek için onun kardeş dillerde kanıtlanmış en eski anlamlarını aramamız gerektiğidir. ...”

Çok anlamlılık, prototip teorisi ve etimoloji Etimolojinin en katı ilkelerinden biri ve oldukça haklı olarak, bir kelimenin ilk anlamını değerlendirmek için onun kardeş dillerde kanıtlanmış en eski anlamlarını aramamız gerektiğidir. Ancak yoğun, çok çeşitli eşzamanlı çokanlamlı ağlar veya anlam bulanıklığı durumlarında, bir kelimenin orijinal anlamının hangisi olduğuna karar vermek için, etimolojiyi önerdiğimiz dilde, zamanda ve toplumda aktif olan prototip anlamı bulmalıyız. Öyle görünüyor ki bazı durumlarda ana dilde zaten kanıtlanmış olan çokanlamlı değişkenleri de hesaba katmamız gerekir. Melez değil de makul bir dil sistemi oluşturduğumuza inanmak istiyorsak, ana dillerin cahil olduğunu veya çok anlamlılıktan yoksun olduğunu mu iddia etmek isteriz? Bu duruş, her kelimenin başlangıçta yalnızca merkezi bir anlama sahip olduğu ve geri kalanının merkezden merkeze doğru evrildiği yönündeki temel görüşü boşa çıkarmaz; bu sadece gerçek bir dilin yalnızca tek anlamlı kelimelere sahip olamayacağı gerçeğinin altını çizer.⁵

Orijinal (İngilizce) metin şu biçimdedir:

Polysemy, prototype theory and etymology One of the strictest principles of etymology, and quite rightly so, is that in order to assess the first sense of a word, we must seek its oldest attested meanings in daughter languages. But in cases of heavy, multifarious synchronic polysemic networks or semantic fuzziness, in order to decide which is the original sense of a word we must find the prototypical meaning that was active in the language, in the time and in the society we propose the etymology for. It seems to be the case that in some instances we must also make allowance for polysemic variants attested already in the parent language. If we want to believe that we reconstruct a plausible and not a hybrid linguistic system, do we want to claim that parent languages were ignorant or deprived of polysemy? This stance does not negate the prime dictum that every word initially has only a central meaning from which the rest evolve in a radial manner; it simply underlines the fact that a real language cannot possibly have only monosemic words.

⁵ Bakınız: Etymology and cognitive semantics (November 2022) Conference: 3rd International Conference on Etymology, organized by the Institute of Modern Greek Studies, Thessaloniki, Greece. Author: Maria Karali / Aristotle University of Thessaloniki. < https://www.researchgate.net/publication/365234634_Etymology_and_cognitive_semantics >

Bu açıklamalardan da görüleceği gibi, dil bilimcilerin bir kısmının, açıkça söylemek gerekirse mantık yoksunu düşüncelere saptığı ve dahası bu düşünceleri de Etimolojinin olmazsa olmaz kuralı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bir Hint Avrupa dilinde bulunan sözcüğün en eski biçimi Hint Avrupa dil ailesi dışında kalan dillerden bu IE dillere alıntılanmış olamaz mı? Siz; *“Etimolojinin en katı ilkelerinden biri ve oldukça haklı olarak, bir kelimenin ilk anlamını değerlendirmek için onun kardeş dillerde kanıtlanmış en eski anlamlarını aramamız gerekir”* diye düşünürseniz ve aranan o kelimenin kökü öngördüğünüz gibi “kardeş dillerde” değilse ve örneğin “kardeş diller olmayan” başka bir dil grubundaki dilde ise, bu durumda zaten hem o sözcüğün en eski ses değeri biçimi hem de en eski anlam içeriği aslında Etimoloji yazımı yaptığınız dilde veya onun “kardeşi olan bir dilde” olmayacaktır. İşte tam da bu durum ve bu tip mantıksal olmayan yaklaşımla etimolojiye bakmak incelenen sözcüklerin en eski anlamını ve biçimini bulma anlamındaki gerçekçi sonuçlara varılması yolunda temel bir engele dönüşmeye de gayet müsaittir.

Alıntı yaptığımız paragraftaki; *“Ancak yoğun, çok çeşitli eşzamanlı çokanlamlı ağlar veya anlam bulanıklığı durumlarında, bir kelimenin orijinal anlamının hangisi olduğuna karar vermek için, etimolojiyi önerdiğimiz dilde, zamanda ve toplumda aktif olan prototip anlamı bulmalıyız”* açıklaması zaten Hint Avrupa Dillerindeki sözcüklerin etimolojisini çalışan araştırmacılara *etimolojiyi önerdiğimiz dilde prototip anlamı bulmalıyız* diyerek aslında “başka bir dil grubundan bir sözcüğün köken göstereceğine sen varsayımsal bir PIE kök dildeki varsayımsal kök anlamını varsaymalısın ve bu şekilde varsaydığın proto dönemde mevcut olabilecek anlamdaki sözcüğün en eski varsayımsal ses değerini önermelisin” demiş oluyor.

Peki bu mantıklı mı?

Örneğin binlerce yıl yan yana ve çok farklı coğrafyalarda iç içe yaşamış Rum dili ve Türk dili veya Kürt dili ve Türk dili veya Fars dili ve Türk dili farklı gruptan diller iken bunların birisindeki sözcüğün aslında en eski biçimi diğer dilden bu dile gelmiş olamaz mı? Siz en eski biçimi gerçek bir komşu (ve farklı dil grubundan) dilde olan bir uygun gelen sözcüğü göz ardı ederek, yine de ve illa ki kendi dil grubunun varsayımsal en eski kök biçimindeki varsayımsal anlam ve tahmini fonetik değere bağlama çabasıyla biliminizi gerçekçi sonuçlar verecek şekilde yapabilir misiniz?

Açıkça söylemek gerekirse etimoloji çalışmalarına bu yaklaşımla girişen dil bilimciler gerçekçi sonuçlar değil daima tartışmaya açık ve muhtemelen de daha çok siyasi sonuçlar sunmuş olurlar veya en hafifinden başkalarını yanlış tarih ve dil bilimi yazımına yönlendirecek işler çıkarmış olurlar.

Dil bilimciler sizlere etimoloji çalışmalarının nasıl yapılması gerektiğini ve kesinlikle nasıl yapılmaması gerektiğini net sınırları olan maddeler halinde ve herhangi bir dil için geçerli olabilecek evrensel sabit kurallar biçiminde değil de yoruma açık muhtelif tarif etmeler ve açıklamalar ile sunmaktalar. Bir dil bilimciden bir diğerine bu tarif etmeler/açıklamalar farklılıklar da göstermektedir.

Üstelik sözcüklerin proto biçimlerinin anlam içeriği hakkında da kafa karışıklığı vardır ve bunların nasıl olabileceği veya nasıl olamayacağı üzerine mantık yürütmelerde tutarsızlıklar olduğu da söylenebilir.

Muhtemelen insanlık konuşma tarihindeki ilk ve en eski sözcükler tek sesli ve tek heceli sözcüklerdi. Özellikle de konuşma tarihinin erken sözcükleri çok büyük olasılıkla tek sesli ve tek heceli yansıma sözcükler olmalıdır. Üstelik bu tip ilk sözcükler daha doğuşu itibarıyla çok büyük ihtimalle çok anlamlı biçimde doğmuş olmalıdır. Bunu anlatabilmem için bir örnek vermem faydalı olabilir;

Şimdi gözünüzde bir sahne canlandırmanızı rica edeceğim. Düşünün ki bir mağarada yaşayan ve konuşmaya, yeni yeni başlayan ve en erken sözcükleri üretmeye başlayan ilk insanlar sizlersiniz. Yağmurlu şimşekli bir günde mağaradan dışarı bakıyorsunuz ve karşıdaki ağaçlara ve onların altındaki

hayvanlara ve size tanış olan birkaç kişiye yıldırım çarptığını ve bunların yanarak öldüğünü gördünüz. Fakat yıldırım ve şimşek sözcüklerinin de henüz üretilmemiş olduğunu varsayalım çünkü dediğim gibi insanların konuşmaya başladıkları ve ilk kelimelerini ürettikleri dönemi hayal ediyoruz. Düşünün ki gözlemlediğiniz bu olayın etkisindesiniz ve bu yıldırım çarpması veya düşmesi olayının hemen sonrasında ve-veya ertesi gün birbirinize bu olayı hatırlatmak istiyorsunuz. Muhtemelen elinizi gökyüzüne kaldırıp yıldırım sesini heyecanlı biçimde bazı hareketler yaparak ağzınızla ve yüksek sesle taklit etmeye çalışırdınız. Bu arada bu yıldırım olayını ağzınızla **ÇAK!** biçiminde bir sesle taklit ettiğinizi ve yanınızdakilerin de sizin ne dediğinizi anladığını çünkü aynı olayı onların da gözlemlemiş olduğunu düşünün. İşte bu olayı gözlemleyenlerin dilinde yansıma ÇAK sesi yıldırım anlamına gelecektir. Fakat bu olayı göksel ve tanrısal güçlere bağlamışsanız bu durumda ÇAK sözcüğünü aynı zamanda “şimşek tanrısı veya şimşek yaratan güç” olarak da düşünebilirsiniz. Fakat aslında bu ÇAK kelimesini ağızlarda yansıma biçimde ilk olarak üreten insanlar Tanrı, tanrısal güç, şimşek gibi kavramların adını henüz birer sözcük olarak daha önceki bir dönemde üretmemişlerse (ya da üretmiş olsun veya olmasınlar) ÇAK sözcüğünü her tekrar ettiklerinde bunun karşılığında “yıldırım” veya “şimşek” gibi birer karşılık anlam yerine olayın bütünü düşünerek, olayın oluş sırasıyla bütün hikâyeyi hatırlayacaklardır. Dolayısıyla ÇAK sözcüğünün ilk tekrarları bu olayı gözlemleyenler için; “parlak ışıklar, yüksek bir gürültü ile patlama sesi, gökten düşen ateş kolunun veya kollarının etraftaki ağaçlara, hayvanlara, insanlara çarpması ve onları yakması, yanan canlılardan çıkan duman ve yanık kokusu, alev, darbenin parçaladığı gövdeler, yaralananların çektiği acı ve tanıdığı kimseleri kaybedenlerin duyabileceği acı gibi bütün bu kavramsal olguların bütünü bu ÇAK sözcüğünün ilk anlam içeriği havuzunda olacaktır. Yani bu tip yansıma doğan ilk sözcüklerin anlamları yine birer sözcük değil fakat bir yaşanmış hikâyenin hatırlattığı şeylerin bütünü olabilir. Daha sonra “güçlü ışık, şimşek” yıldırım, darbe, acı, ateş” gibi kavramların tamamı artık bu ÇAK sözcüğü ile hatırlanmaya müsait olacaktır. Böylece bu sözcüğü üretebilecek erken dilde gelecekte ÇAK kökünden çakışma/çaşıma/çarpma, çakmak, çakar, çakmak-taşı gibi sözcükleri veya şimşek tanrısı ÇAK adını üretebilirsiniz. Başka bir zamanda ve coğrafyada erken sözcüklerini üreten başka bir toplulukta bu yansıma ses ÇAK değil fakat ÇA veya ÇAT veya ÇAP ya da PAT gibi seslerle de ifade edilmiş olabilir. Bunun esasen bir önemi yoktur çünkü o grupta da ağızlarda tekrar edilerek yer bulacak bu sözcük öğrenilecek ve ilk anlam içeriğinde gözlemlenen olay içerisindeki kavramların tamamı bulunacaktır. Dolayısıyla en erken sözcükler doğarken çok anlamlı biçimde doğarlar. Zamanla dil geliştikçe ve yeni sözcükler üretildikçe ve bu sözcüklerin sayısı arttıkça cümle kurmalar sırasında bu sözcüğün kavram içeriğindeki herhangi bir şeyi ifade etmek istediğinizde artık onu ayırmak için bu ses kökünden yeni bir türetme sözcük yaratır veya ilk kök sözcüğe bir ses ekleyerek ya da çıkartarak ortak anlam havuzundan belli bir anlamı veya birkaçını kopararak bunlar için yeni bir sözcük oluşturmuş olursunuz. Böylece ve zamanla konuşmaların gelişmeye başladığı dönemde anlam karışıklığını engellemek için yeni sözcükler de türetilmiş olacaktır. İşte bu yapı aslında en eski sözcüklerde bir kök ve ona eklenti ses değerleri ile gelişmeye ve evrilmeye işaret etmektedir. Bu anlamda en eski sözcükler kesinlikle çoklu hece yapısındaki karmaşık sözcükler değildir. Fakat insanlığın konuşma tarihinde görece daha yakın zamanlara geldiğimizde sözcükler çoklu heceli karmaşık fonetik yapılar almış olmalıdır ve anlamları da daralabilir veya anlam havuzlarında daha az kavram bulunur hale gelir. Böylece biz en eski sözcüklerin çoklu anlam içeriği varken en yeni ve karmaşık/çoklu ses ve hece yapılı sözcüklerin daha spesifik/daralmış anlamlar taşıdığını düşünebiliriz. Mantıken böyle olmuş olmalıdır. Dolayısıyla dil bilimciler uzun ve karmaşık sözcüklerin insanlığın konuşma tarihinde görece son dönem kelimeleri olduğunu bilmesi gerekir. Bu sözcükler doğdukları dilden başka dillere ve farklı gruptaki dillere de geçebilirler.

Üstelik vücut organ adları ve temel sayı adları da dahil olmakla hiçbir sözcüğün bir dilden diğerine geçip geçemeyeceği bakımından diğerlerinden bir ayrıcalığı yoktur. Diyebiliriz ki, bunun olabileceğini söyleyen kimseler mantık temelli düşünce yürütmede kısıtlı olmuşlardı. Öyle ise, aynı durum buna

inananlar için de geçerlidir. Çünkü baskın kültür hem temel sayı adılarını hem organ adlarını ve hem de dilindeki herhangi bir sözcüğü ya da olduğu gibi dilindeki bütün sözcükleri başka bir kültüre iletebilir ve bunları alıntıl原因 kültürler de kendi ana dillerinde bu sözcükleri unutabileceği gibi ana dillerini olduğu gibi (neredeyse bütün sözcükleriyle) tamamen de unutabilirler. Dolayısıyla farklı diller ile ırklar arasında da doğrudan bağlantı kurmak mantıklı olmayacaktır. Her Çinli sadece Çince konuşurdu veya mutlaka Çin dilini bilirdi diyemeyiz mesela. Bir Çinli kendi coğrafyasında baskın kültür iken farklı dillerle kesişen coğrafyalarda veya etkileşimlerle yeni sözcükler öğrenebilir. *(Burada Çinli derken yanlış anlaşılmasın çünkü aynı durum bütün halklar için ve bütün diller için aynı şekilde geçerlidir.)* Hatta farklı dil sahibi kültürün içinde uzun süre yaşayarak onlardan çoklu sözcükler öğrenebilir veya farklı dilin hüküm sürdüğü coğrafyada doğarak kendi ana dilini tamamen de unutabilir. Çünkü bir millet ve o milletin dili arasındaki bağlar başka milletler ve başka dillerle etkileşim sonucu kırılabilir. Çünkü dil ile millet bağlarının aslında bilimsel açıdan birbirine karıştırılmaması ve ilintili görülmemesi gerekmektedir. İşte bütün bu sebeplerle PIE kök dil varsayımı tamamen milliyetçi veya siyasi çıkarımlara ya da temellere dayalı olarak doğmuştur denilebilir. Bu kavramı ortaya atarak yaklaşık olarak 400 kadar dili aynı havuza bırakıp bunların bir ortak geçmiş kök dilden türemiş olduğunu sırf temel sayı adıları ve bunun gibi özellik atfedilen sözcüklerdeki örtüşmelere dayanarak ileri sürmek tamamen mantık yoksunu bir durumdur. Bu tip bir çıkarım bilimsel bir çıkarım kesinlikle değildir çünkü özellik atfedilen ayrıcalıklı adılar (ve fiiller istisna olmamakla) da bir dil grubundan diğerine rahatlıkla geçebilir. Böylece artık bu PIE hayali kavramının tamamen bir mantık dışı balon üretim olduğunu ve bilimsel hiçbir tutarlı yanı olmadığını net şekilde belirtmiş olalım. Bu kavramın bilimsel olduğunu düşünmek kesinlikle ve kesinlikle bilimsel akıl yürütmede mantıksal dayanaklardan uzak olacak olan bir tür akli yeteneklerdeki noksanlığın da bir işareti olabilir. Dil bilimi akıl dışı ve mantık dışı mesnetsiz çıpaları dayanak veya kıstas alamaz, almamalıdır.

Bir Hintli bir İngiliz'e ne kadar benziyorsa bunların dilleri de birbirine o kadar benzemektedir. Fakat İngilizlerin Hindistan'ı doğal kaynaklarını sömürmek için işgal ettikleri tarihi süreçte PIE kavramını akademilerde ortaya atmak ve çok defa bu kavramları haberleştirerek çok yerde çok defa tekrar etmek ve bunları Hindistan'da da gerçekleştirmek Hintlilerin İngiliz işgaline direncini belli oranda kırmaya yaramış olmalıdır o başka mesele. Bu kavramlar esasen dil bilimi için değil milletlerde veya kendini ari ve başkasından esasen farklı sanan insanlarda siyasi veya milliyetçi bir kökteşlik algısı oluşturmaya daha çok yaramıştır.

Bugün Batılı dillerin sözcüklerinin etimolojisi önemli oranda tutarsız ve-veya gereksiz tanımlamalar içermektedir ve bunlar evrensel ve bütün diller için uygulanabilecek temel kural ve yaklaşımlardan uzakta kalınarak yaratılmışlardır.

On binlerce yıl pasaportsuz bir coğrafyadan diğerine seyahat etmiş olan ve kendi doğma dilleriyle göçebe ve yarı göçer hayatı yaşamış olan insanların var olduğu bilinen bir dünyada, diller arasındaki sözcük alışverişinin daha büyük oranda olmakla aynı dil grubu içinde kaldığını sanmak bana göre tam bir tutarsız ve mantıksız çıkarım olabilir. Bir dil grubunun sözcüğünün en eski biçiminin aynı dil grubunda olması gerekmediği halde zorlama ve mantıksız biçimde buna yönelik çalışmalar ve yazım biçimleri öne çıkmış durumdadır. Gerçek ve tutarlı ve mantıklı olan ve bütün diller için uygulanabilecek evrensel etimoloji çalışma ve yazım kuralları olmadan yapılan işlerin tamamı sonsuza kadar tartışılmaya müsait olacaktır. Çünkü kıstasları bilimsel sabitler biçiminde belirlenmemiş işler mantık içindeki kurallara değil kişisel görüş ve tanımlamalara temellenerek ilerlemektedir.

Üstelik PIE kısaltmasıyla tanınan bir kök dilin geçmişte gerçekten var olup olmadığı dahi net biçimde kanıtlanamamıştır. Batılı dil biliminin etimoloji anlayışı nihayetinde sözcükleri hayali/varsayımsal ses biçimleri ile ve var olduğu kanıtlanmamış kök dillere bağlama amacı gütmektedir. Dahası *(istisnai*

durumlar genel yaklaşımı ve kaideleri elbette bozmamakla) yazılanlardan anlıyoruz ki bu saçma uygulama modern etimoloji anlayışının bir parçası ve-veya amacı olarak görülüyor.

Batılı akademiler ve dil bilimciler Hint Avrupalı köklere bağladıkları kendi dillerinin sözcüklerinin tarihini incelerken zaman zaman mitoloji anlatımlarına da başvururlar ve sözcüklerin elde edilebilen şecerelerine ve bulunabilen yazılı biçimlerine dayanarak yaptıkları çıkarımlar ile etimoloji sözlüklerini hazırlarlar.

Örneğin PIE sözlük yazma anlayışında sıklıkla; “filanca sözcüğün kökeni falanca isimli Antik Yunan Tanrısının adından dolayı geliyor” gibi açıklamaları görebilirsiniz. Bu durumda neredeyse hiç kimse “iyi de o falanca Tanrı isminin kökeni nedir? Bu Tanrı adı içindeki hangi fonetik değerdeki kısmın hangi geçmiş anlamından bu isim doğmuş?” gibi sorular sorarak bunları cevaplamaya da çalışmazlar.

Ya da başka bir örnek versek; Medikal alanda bir cerrahi işlemin de adı olan “sezaryen” sözcüğünün tarihi şahsiyet ve büyük komutan “Julius Sezar” adından geldiğini yazan bir sözlük görseniz bu yazım biçiminde “iyi de SEZAR adı nereden geliyor ve anlamı nedir?” sorusunun açıklama içerisinde cevaplanmadığını görürsünüz. Bu açıklamalarda tarihi şahsiyet olarak SEZAR adı nereden geliyor cevaplanmaz. Sezaryen adı Sezar ile ilgili ise bu adı veren kültürde Sezar annesinin karnından bu tip ameliyatla çıkarılmış ilk bebek miydi ki bu cerrahi işlem onun adıyla anıldı? Elbette Sezar yaşamadan çok önceki dönemlerde de bu tip cerrahi operasyonlar yapılıyordu. Peki, Sezar’dan önce bu işlemler yapıldıysa Sezar’a kadar bu işlemin bu kültürün dilinde bir adı yok muydu? Umumiyetle, Sezar ne demek? Adın kökeni nedir? Sezaryen adını Sezar’dan aldıysa komutan olan Sezar adını nereden aldı? Ya da komutan Sezar adını sezaryenden aldıysa bu durumda sezaryen adı nereden geldi? Yumurta mı tavuktan çıktı yoksa tavuk mu yumurtadan çıktı? Sezar adının (ve benzer biçimde Batılı pek çok kişi ve Tanrı adlarının) yaratılması köken ve anlamca bir yere bağlanmayacak mı? Ya da bunları da açıklayan araştırmacılar olduysa, bu araştırmacıların yazdıkları Hint Avrupalı dil bilimciler tarafından göz ardı edilmeye devam mı edilecek? Umumiyetle Hint Avrupalı dil bilimciler onların yazdıklarına zıt görüş açıklayan dil bilimcileri görmemezlikten ve duymamazlıktan gelmeye ne zamana kadar devam edebilirler?

Hint Avrupa dilleri denilen dillerin sözlüklerini yazarken pek çok konuda tutarsızlıklar yazım biçimi içerisinde yerini almaktadır ve bunların en önemlisi de yazarın kişisel görüşlerini açıklamalar içerisinde bolca katması kaynaklıdır. Kişisel görüşlerin etimoloji açıklamalarına hangi oranda veya ne biçimde ya da hangi durumda ve nereye kadar katılabileceğinin kabul edilen bilimsel kıstasları ve sınırları belirlenmiş midir? Belirlendiyse bunlar incelenen dilden dile ve inceleyen kişiden kişiye değişmeyen ve her defa doğru yön ve sonuç gösteren evrensel ve bilimsel metotlar içerisinde yerini almalıydı. Fakat gerçekte bu tip evrensel kabul görmüş bir anlayış bu alanda mevcut değildir.

Bütün bu işler yapılırken çoğunlukla gri alanlar (her tür ve detayda olabilecek bilinmeyen kısımlar) kişisel görüşlere dayalı biçimde doldurulur. Ve Hint Avrupa dilleri etimoloji yazımı varsayımsal PIE kök dilde varsayımsal ses değerleri ve varsayılan “sözde en eski” anlamlara dayalı açıklamalar da bulunarak bütün bunların neticesinde sözlüklerinde yer alan açıklamalarını gerçekleştirir.

Gerçek bir geçmiş veya eski dilde bir sözcüğün en eski fonetik biçimi (yorumlarla değil) kanıtlarla gösterilebiliyorsa, bundan hiç bahsetmeden bahsi geçen sözcüğü PIE (varsayımsal kök) dilde varsayımsal ses biçimine bağlamak doğru veya etik bir yazım biçimi sayılabilir mi? Bu yollar takip edilerek, bilerek veya bilinçsizce etimoloji sözcüklerinin okuyucuları yanıltılıyor olabilir mi?

Sözcüklerin ses biçimleri veya yapısal özellikleriyle ilgili olarak ve anlam bakımından kıyaslaması yapılırken sezgiyle veya kişisel görüşlerle değil, mantıksal argümanlar ve eldeki kanıtlara dayalı biçimde bilimsel akıl yürütmeye ilerlemek gerekir. Bu yapılırken ifadeleri bir söylemsel bağlamdan

diğerine dönüştürme işlemleri boyunca en tutarlı olasılıklara yer verilmeli ve birden fazla tutarlı olasılık olduğunda bunlar bilimsel mantık açısından en tutarlı olandan başlayarak sıralanmalıdır. Ya da yazarın hangisinin daha tutarlı olduğunu düşündüğünü açıklaması beklenir. Böylece bir başkası farklı bir açıklamanın daha tutarlı olduğunu söylüyorsa bu iki farklı fikir bilimsel platformlarda bilimsel kıstaslara göre mukayese edilmekle tartışılabilir. Fakat bunu yapabilmek için de bu işlerin evrensel temel kıstaslarının belirlenmiş olması gerekir. Böylece bunlardan birisi belki de daha olası sonuç olarak ilan edilebilir. Bilimsel olmayan fakat şahısların yürüttüğü kişisel fikirlere dayalı kriterler evrensel de olamazlar ve bütün farklı dillere de uygulanamazlar. Her dil kendine göre etimoloji çalışmalarının temel değerlendirme veya ilerleme kıstaslarını yaratacaksa, bunların hiç birisinin her defasında veya daha çok oranda net sonuçlar doğurmasını beklememek gerekir.

Etimoloji çalışması yaparken takip edilmesi gereken en temel bilimsel kriterler evrensel ve bütün dilleri incelemek amaçlı ve aynı biçimde uygulanmak üzere bilimsel mantık kullanılarak tekrar tanımlanmalıdır. Çünkü mevcut mantık dışı ve kişiden kişiye değişen uygulamalar sıklıkla yanlışlar yapılmasına sebebiyet vermektedir. Bir başka biçimde ifade edersek, etimoloji çalışmaları yaparken takip edilecek evrensel kurallar bilimsel mantık yürütme yoluyla tekrar yazılmalı ve karşılaştırmalı dil bilim ve etimoloji alanında çalışanlar tarafından bu kurallar bilinmeli ve uygulanmalıdır. Bu kuralları takip etmeyen her açıklama bilimsel mantık alanı dışında kalmış açıklamalar olarak kabul edilmelidir.

Bu durumda şu soruları sorarak devam edelim.

Etimoloji (sözcüklerin tarihi) alanında çalışma yaparken ve bu konularda yazı yazarken takip edilmesi gereken en temel (bilimsel ve mantıksal) prensipler nelerdir? Ne değildir?

Sözcüklerin tarihini, birbirleriyle olası bağlantılarını ve kökenlerini çalışan dil bilimciler temelde hangi etik ve ahlaki kurala veya kurallara uymalıdır?

Aslında bu soruların cevabı temel olarak bellidir. Dil biliminin kıyasladığı farklı dillerdeki sözcükleri kökteş yapmak veya en eski kök saymak için temel kriterler bellidir.

Sonuç Olarak Bunlar;

1- Kıyaslanan sözcüklerin ses değeri örtüşmesi veya yakınlığı olmalı.

2- Kıyaslanan sözcüklerin anlam örtüşmesi veya anlam yakınlığı olmalı.

3- Köken veya kökteş gösterilecek sözcüğün yukarıdaki ikisini birden (bir ve ikinci maddeyi birlikte) sağlaması gerekir.

4- Zaman dönemi olarak birbirine yakın dönemlerin sözcükleri kıyaslanırken anlamca ve ses değeri olarak 'örtüşme + örtüşme' gösteren en olası en eski köktür. Bu şekilde olmakla, ilk iki madde, 'örtüşme + örtüşme' üzerinden değil fakat 'yakınlık + yakınlık' üzerinden kurulmuşsa ve başka bir yeni sözcük kıyaslaması olasılık olarak 'örtüşme + yakınlık' veya 'örtüşme + örtüşme' gösteriyorsa, bilimsel mantık yürütme açısından yeni kıyaslanan sözcük eski olasılığı kaldırır veya ikincil olası duruma düşürür ve onun yerine "**en olası eski kök biçimi**" olarak anılarak yerini anılır.

5- Bazı durumlarda tarihsel biçimleri kıyaslanan sözcüklerin hangisinin en eski kök durumunda olduğu bilinmese de en eski biçim olabileceği değerlendirilen bir sözcüğün anlamının kayma bir anlam olduğu biliniyor olabilir ve bu sözcüklerin proto biçimi anlamının farklı olduğu da öngörülebilir. Anlam örtüşmesi veya yakınlığı sunulamayan kıyaslamalarda anlam kaymasına uğradığı güçlü şekilde bilinen

biçimleri yine de kıyaslanan sözcüğün ‘**en eski kök biçimi**’ (köken) olamaz. Bunlar “kökeni bilinmeyen fakat muhtemelen filanca sözcüğün anlamı kaymış filanca biçimine bağlı olabilir veya olmalıdır” biçiminde açıklanmalıdır. Aynı sözcükle bağlantısı olabilecek anlamı kaymamış sözcükler anlamı kaymış olan biçiminden daha büyük bir olasılıkla daha eski olabilir. Bu nedenle anlamı kaymış biçimler gösterilir fakat bunlar en eski kök olarak açıklanmamalıdır.

6- Sözcükleri doğru biçimde okunmuş eski zaman yazılı biçimleri bulunan bir dilin okunmuş geçmiş sözcük varlığında kıyaslanan bir sözcük varsa (veya köken olmaya aday bir güçlü olasılık varsa) bu olasılıktan hiç bahsetmeden hayali (varsayımsal) kök dillerde varsayımsal ses biçimlerine referans vermek hem etik hem bilimsel olamaz.

7- Bir sözcüğün yazılı en eski biçiminin yazıldığı/geçtiği dil mutlaka o sözcüğün kökeninin olduğu dil demek değildir. Yani en eski yazılı biçimin geçtiği yazının dili mutlaka kökendir diye bir genelleme yapılamaz. Çünkü sözlü tarih yazılı tarihten daha eskidir.

8- Sözlü tarih yazılı tarihten daha eskidir. Yazı yokken konuşma vardı ve farklı dillerde sözcükler de vardı. Bir dilden başka bir dile sözcük alışverişi farklı dillerdeki sözcükleri konuşan kimselerin fiziksel karşılaştığı alanlarda olmuştur. Bu tip sözlü iletişimle bir dilden diğerine geçtiği gösterilebilecek eski sözcüklerin tespit edilmesi söz konusu olduğunda, bunlar yazılı dilde geçmiyor da olsa (belli koşulları sağlamak şartıyla) en olası köken olarak gösterilebilir. Burada belli koşulları sağlamak şartıyla kısmını varsayımsal ve mantığa dayalı bir örneklerle anlaşılır hale getirelim. Örneğin, günümüzde kullanılan Çince bir sözcüğün veya onun bilinen eski yazılı biçiminin Kristof Kolomb zamanında veya hemen ardınca (Çin ve Amerika Kıtası arasında dilsel alışverişin olmadığı bilinen bir dönemde) Amerika Kıtasına giden eski misyonerlerce yazıyla kaydedilmiş olan erken bir biçimi görülmüş ise, veya Amerika kıtası yerli dillerinden birisinde o sözcüğün kıyaslanan iki dili konuşanlar arasında fiziksel karşılaşmanın yaşanmadığı bilinen bir eskiliğine dair dilsel kanıtlar mevcut ise ve bununla birlikte kıyaslanan sözcüklerin anlamca ve fonetik değer olarak da örtüşmesi (ya da yakınlığı) söz konusuysa işte bu iki sözcüğün sözlü dilde tespit edilmiş olması Çince olduğu bilinen sözcüğün Asya’da bu dillerin iletişimde olduğu (en azından) son buzul çağından beri var olan bir kök sözcük olarak kabul edilmesi mümkündür. Bu anlamda coğrafi olarak birbirinden binlerce yıl izole olmuş hakların dillerinde ses değeri ve anlamca örtüşen veya yakınlaşan sözcükler görülse ve bunlar yazılı eski biçimleriyle değil fakat sözlü olarak bu dillerde var olmuş bile olsa, bu sözcüklerin herhangi birisinin veya her ikisinin ulaşılabilen en eski kök olabilecekleri söylenebilir.⁶

9- Bir dilden başka bir dile belli bir sözcüğün geçmesi için farklı dillerdeki sözcüklere sahip kimselerin ya birlikte belli bir alanda ya da gidiş gelişin olduğu komşu alanda yaşaması gerekir. Ya da dilden dile geçerek dil değiştirecek sözcüklerin birden çok defa tekrar edildiği ve anlamını bilmeyenin anlamı bilen dilden öğrendiği biçimde (mesela ticaret veya göç hareketlerindeki tanışma ve etkileşimlerle) başka dile geçmesi beklenir. Dünya üzerinde yazı yokken bile sözcük alışverişi yüz yüze sözlü etkileşimin olduğu alanlarda yaşanmıştı. Yazılı iletişimde farklı dil kökenli sözcüklerin yaygın biçimde ve-veya alan dillerdeki yeni türemeleriyle birlikte kullanılması durumu ise bu sözcüklerin onları alan dillerde tanınmasıyla daha sonraki dönemlerde mümkün olmuştur. Böylece, sözlü dile dayalı olarak

⁶ Dahası, bu şartları karşılayarak ve sözlü dile dayanarak bu tip örtüşmeleri ilan edebilecek dil bilimsel karşılaştırma sonuçları sunabilmek diller tarihi için oldukça önemli olacaktır. Bu sebeple de farklı diller farklı coğrafyalarda olsalar bile bunların tarihsel zamanlarda dilsel alışveriş yapmalarını sağlamış olabilecek bir ortak geçmişi varsa bu tip bulgular tarihin daha isabetli biçimde yazılmasında da önemli veriler sağlayabilir. Bütün bu nedenlerle, bu tip örtüşmeler bulmak için bilimsel araştırmalar yapmak gereklidir ve bunların sonuçlarının tarihi ve diller tarihini yeniden yazdırabilecek olması potansiyeli de araştırmacılar için cezbedici olabilir.

(madde 7 ve 8’de açıklandığı gibi) en eski kök olduğu söylenebilecek bir sözcüğün var olduğunu göstermek mümkün olduğunda, bu yapılmalıdır ve etimoloji açıklamalarında da yerini dilsel kanıtlar sunulduktan sonra almalıdır. Bu şekilde gösterilen en eski sözcüklerin hangi dilde olduğu iddia ediliyorsa o dilde aynı sözcük kökünden türetilmiş başka sözcükler de olması ve bunların gösterilmesi çıkarımı pekiştirici olacaktır. Veya bu gösterilemiyorsa sözcüğün anlam yakınlığı sunması dışında yapısal olarak da iddia edilen dilin sözcük kuruluş biçimleriyle (kök ve ek ilişkisi kuruluşu bakımından) örtüşmesi beklenebilir. Bu olmadığında sözlü tarihteki bir sözcüğün en eski kök olması net biçimde değil fakat bir olasılık biçiminde sunulabilir.

10- Mantık açısından tek sesli ve tek heceli sözcükler çoklu hece yapılı (karmaşık fonetik değerli) sözcüklere kıyasla insanlığın konuşma tarihinde daha eski sözcüklerdir. Bu sebeple aynı (veya yakın ve birbiriyle bağlantılı olduğu görülen) anlamı barındıran kıyaslanan iki sözcükten tek sesli ve tek heceli olanı muhtemelen diğerinden daha eski zamandan beri mevcuttur. Aynı anlama gelen çoklu heceli sözcüğe daha eski muamelesi yapmak aslında etimolojinin bilimsel mantığına ters düşen bir durumdur ve sadece aynı anlamda tek sesli veya tek heceli sözcük biçimleri bulunmadığında bu yapılabilir. Örneğin İngilizcede **go** (gitmek) fiilinin kök biçimi tarihte bu fiilin yanına **-ing** sözcük eki almış **“going”** biçiminden daha eski olmalıdır. Benzer durum iki farklı dilde birbiri ile ilişkisi gösterilmiş sözcüklerin en eski biçimlerinden hangisinin daha eski olabileceğini varsaydığımızda da geçerlidir. Ortak kökten olsun veya olmasın, ortak kökten olduğu bilinen sözcüklerin kök anlam içeriğini taşıyan en kısa ses biçimi daima uzun (çok heceli) biçiminden daha eskidir. Burada istisna olan durumlar uzun bir biçimden sonradan kısaltıldığı kesin olarak bilinen sözcükler içindir. Kısaltma biçimde kullanıldığı bilinen sözcükler en eski biçim olarak sunulmamalıdır. Bu tip kısaltmalar kısaltma biçim oldukları belirtilerek fonetik geçişlerin sunulmasında ve kıyaslamalarda dikkate alınabilirler.

11- Kıyaslanan farklı dillerdeki sözcüklerin her ikisi de olası kök olma özellikleri taşıyorsa etimolojik açıklamada bu olasılıkların her ikisi de birer olasılık olarak sunulmalıdır. Daha doğrusu bunu yapmak etimoloji yazımının etik kuralıdır. Bir sözcüğe köken gösteren bir dil bilimci başka bir eşit veya güçlü olasılık olduğundan habersiz ise elbette diğer ihtimale yazımında yer vermez. Fakat bundan (başka bir olasılığın güçlü veya eşit derecede var olduğundan) haberdar olduğunda gerekli düzeltmeyi sonraki açıklama ve baskı-yazılarda yapması etik ve ahlaki davranış olarak açıkça gerekir.⁷

12- Sözcüklerin sözlü ve-veya yazılı ses-değeri-söylem tarzlarıyla ilgili olarak (ses değeri biçimleri ve anlam bakımından) kıyaslaması yapılırken, bunu yapan dil bilimci veya araştırmacı sezgiyle veya kişisel görüşlerle değil, mantıksal argümanlar ve eldeki kanıt ya da kanıtlara dayalı biçimde ilerleyen bilimsel akıl yürütmeye işini yapmalıdır. Bunlar yapılırken, ifadeleri bir söylemsel bağlamdan diğerine dönüştürme işlemleri boyunca, en tutarlı olasılıklara yer verilmelidir ve birden fazla tutarlı olasılık olduğunda bunlar bilimsel mantık açısından en tutarlı olandan başlayarak sıralanmalıdır. Ya da açıklamaları yazan kişinin kendi bakış açısına esasen (fakat yine de buradaki bilimsel ve mantıksal kıstaslardan kopmadan) en muhtemel/olası varyantı açıklamalarda ayrıca belirtmesi uygun olacaktır.

13- Diller arası sözcük alışverişi mutlaka aynı gruptan diller arasında olmaz. Bunun için etimolojinin nihai amacı sözcükleri aynı dil grubu dillerin eski sözcük varlığında bulamadığında bunlara varsayımsal kökler üretmek değildir. Köken bazen başka gruptan dillerde olabilir. Bu sebeple başka gruptan dilleri

⁷ Bu şekilde olmakla, eğer kıyaslanan sözcük ile köken olma olasılığı birbirine eşit olan farklı dillerdeki sözcükler için, bunların her ikisinin de köken olma olasılıkları bulunduğunu bildiği halde bunu yazmayan veya açıklamayan dil bilimci (ya da araştırmacı), dil bilimi alanına milliyetçi gözlükle bakan birisi olarak ya da bilime ırkçılık karıştıran birisi olarak anılabileceğini de bilmelidir. Bilim ırkçılık yapılacak bir alan değildir ve olmamalıdır. Bu sebeple bu tip etik ve dürüst yazım biçimi her zaman benimsenmelidir. Bu sebeple burada evrensel kıstaslar olmasını önerdiğim maddeleri yazmaktayım. Bu sebeple bu makaleyi yazma ihtiyacı duyduğumu söylememeliyim.

köken olabilir düşüncesi ile farklı dil gruplarındaki sözcükleri taramadan varsayımsal kök dillerde varsayımsal ses biçimlerine referans vermek ‘**eksik olması muhtemel iş**’ olarak tanımlanmalıdır.⁸

14- İki dilin birer sözcüğü kıyaslanacak diye bir genel kural konulamaz. Bazen veren dildeki iki sözcük birlikte alan dilde bitleştirilerek bileşik sözcük gibi kullanılmış olabilir. Bu durumda bileşen sözcüklerin birlikte oluşturduğu ses değeri ve anlam içeriği örtüşmesi ya da yakınlığı aranmalıdır.

Yukarıdaki maddeler hep birlikte olmakla bir etimoloji çalışmasının muhtelif sözcükleri birbiriyle kıyaslamasında takip edilecek temel kural ve kriterlerdir. Bunlara uyarak sözcük arama, tarama ve araştırmalara devam etmek ve bunlara uyarak etimoloji sözlüklerindeki veya makalelerindeki yazılı açıklamaları gerçekleştirmek esas olmalıdır. Bunların eksik uygulanacağı etimoloji açıklamaları bilimsel mantık dışı veya tutarsız/mesnetsiz ya da zayıf kanıtlara dayalı açıklamalar ya da kanıt sunamamış işler olarak anılmalıdır.⁹

Ahmet Ardıç

Ekim 2023

⁸ Örneğin belli bir sözcüğün en eski biçimi aranırken, bu arama işini “mutlaka Hint Avrupa Kök dili (PIE) köken göstererek tamamlamak gerekir” diye bir düşünce etimoloji mantığı açısından saçmadır ve bilim dışıdır. Aynı örneği devam ettirecek olursak, PIE sözcüklerin kökleri PIE gruptan olmayan dillerde de bulunabilir. Hin Avrupa dillerinin mevcut sözcük varlığının en eski biçimini Hint Avrupa dillerinde göstermek gibi güdüyle yönlendirilmiş bir amaç doğru sonuçlara ulaşılması önünde gerçek bir engele dönüşebilir. Aynı durum başka dil grupları için de geçerlidir. Mesela bir Çince sözcüğün kökeni bir Hint Avrupa dili denilen dilde de bulunabilir. Bu durumda ve aynı biçimde olmakla, Çin dillerinin sözcükleri için etimoloji çalışması yapanlar, “mutlaka bütün sözcüklerin kökeni Çin dilleri içerisinde kalınarak sunulabilir” gibi bir bilim dışı ve hatta ırkçı olduğu düşünülebilecek bir düşünceyi benimsemiş olmamaları gerekir.

⁹ Burada madde madde yazdığım öneriler bilimsel mantık süzgecinden geçirdiğim ve pek çok madde için pek çok dil bilimcinin görüşlerim hakkında ne düşündüklerini sorduğum süzme ve temel kıstaslar ve kurallardır. Bunların zaten bir kısmı dil bilimi adamlarına tanındık önerilerdir. Fakat bunların bir araya getirilerek burada makale boyunca açıkladığım amaçlara yönelik kullanılması önerisi bana aittir. Bu öneriler elbette tartışılabilir diye bu makale yazılmıştır. Bilimsel tartışmalar doğru yolun bulunması yolunda yapılması gerekli temel işlerdir. Bir dil bilimci bu maddelere başkalarının da eklenmesi gerektiğini söylüyorsa bu önerileri de hep birlikte tartışmalıyız. Fakat böyle bir öneri gelmeyecekse bu temel ilkeler mevcut önerildiği (buradaki) hali ile uygulanmaya başlansa etimoloji ve karşılaştırmalı dil bilim alanlarında önemli sonuçların elde edilebileceği bir yeni başlangıç yapılmış olacaktır. Ben kendim etimoloji çalışmalarımda bu kriterleri gözeteyeceğim. Başkalarının da bunu yapmasını öneriyorum ki doğru bir iş yapmış olsunlar. Vakit ayırıp okuyanlara ve yazdıklarımın önemini kavrayanlara saygı ve sevgilerimle.